

onk 636
3

ეკლესიისთვის
2.1.1945

თკ 636
3

შინ არ გარეშება ისტორია

აკადემიკოსი ს. ჯანაშია

პარიადრი, სკიდიისი, მოსხური მთები⁽¹⁾

29071-5702-5

ანტიკური ქვეყნის სწავლულთათვის ცნობილი სამი მთა თუ მთაგრეხილი — პარიადრი, სკიდიისი და მოსხური მთები — შეადგენენ მნიშვნელოვან საორიენტაციო პუნქტებს ძველი საქართველოს ეთნიკური და პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის, რაკი ამ ოროგრაფიული ობიექტების მიხედვითაა განსაზღვრული არა ერთი ადრინდელი და სარწმუნო მითითება ქართველობის განსახლებისა და სამოქალაქო ცხოვრების ისტორიიდან. ამავე დროს, დასახელებული ისტორიულ-გეოგრაფიული ობიექტების დამაკმაყოფილებელი ლოკალიზაცია დღემდე არ მოგვეპოვება: ამ შემთხვევაში მკვლევარნი ჩვეულებრივად მიმართავენ ლოკალიზაციის უმარტივეს ხერხს — მსგავსების დადგენას ახალი დროის გეოგრაფიულ სახელებთან და საკითხი არსებითად არავის განუხილავს. აღნიშნული ხერხი ყოველთვის არ არის გამოსადეგი, რადგანაც ერთიდაიგივე სახელი არამცთუ სხვადასხვა ეპოქაში, არამედ ზოგჯერ ერთსადაიმთხვე ხანაშიაც შეიძლება სხვადასხვა გეოგრაფიულ ობიექტს განეკუთვნებოდეს. გასათვალისწინებელია ტოპონიმის მოძრაობაც სივრცეში ისტორიის სიგრძეზე...

სახელოვან ვახუშტის ეკუთვნის მოსხური მთების ლოკალიზაციის ერთი ყველაზე ადრინდელი ცდა. სამცხე-საათაბაგოს შესახებ იგი ამბობს: „ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა ამათ ადგილებთა და ქვეყანათა კრებით ეწოდა მესხნი“ — და შენიშნავს: „ამათ ყოველთა კრებით ქვეყანასა სწერენ ძველს ლეოღრაფიასა შინა, უწინარეს მაკედონელისაცა, სახელსა მოსხი, ესე იგი არს მესხი, და მათა დევაბოინისას, ირიჯლუსას, ყალნუსა და თორთომისას [ბროსეს გამოცემა აქ სამართლიანად უმატებს: „მოსხის მთად, ეს არს“ ([1], გვ. 76)] — მესხის მთა“ ([2], გვ. 121 და შენ.). მეორე ადგილას ავტორს რამდენადმე განსხვავებული განმარტება მოეპოვება: „ეს მთანი არიან, რომელსა სწერენ ძველს ლეოღრაფიასა შინა მოსხის მთად, რომელნი არიან მესხის მთანი ირაჯლუსი (sic!, ს. ჯ.), თორთომისა, შიფაქლუსი და დევაბოინისა და ისპირისა“ ([2], გვ. 140 შენ.). მესამე ადგილას ნაკლები ვარკვეულობით „მოსხის მთებად“ ვახუშტის მიჩნეული აქვს ან აჭარა-ახალციხის ქედი („მთა ღაღო ანუ ფერსათი, და მთა აჭარა-გურიის შორისი“) მხოლოდ, ან იგივე, ირიჯლუსა და დევაბოინის მთების

(1) ნაწილია მოხსენებისა, რომელიც წაკითხული იყო საქ. მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების VII სესიაზე 1942 წლის 22 ივნისს.

დამატებით ([2], გვ. 122). ამ მთების შესახებ-კი ვახუშტი შემდეგ ცნობას იძლევა: „ხოლო მზღვრის თორთომის ჭეობას: აღმოსავლით მთა თორთომისა, თორთომსა და ტაოს შორისი, რომელი მდებარეობს სიგრძით სამკრეთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის, გამოვალს ირიჯულუს მთიდან და მიაღვების ისპირის მთას... ხოლო სამკრეთ მზღვრის მთა ირიჯულუ-დევაბოინისა... დასავლით მთა შიფაქლუსა, თორთომსა და ქართლის-ყელს შორისი, რომელი მდებარებს სამხრიდან ჩდილოდ, გამოვალს დევაბოინის მთიდან და მიაღვების ისპირის მთას... ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისა, ამასა და ისპირს შორის“... ([2], გვ. 140—141). ყალნუს მთა კიდეც ის მთაა კოლაში, სადაც სათავე აქვს მტკვარს ([2], გვ. 33), და რომელიც წინათ თურმე არსიანის მთად იწოდებოდა; იგი ვახუშტის ყარსის მთისათვის დაუკავშირებია ([2], გვ. 123). დაზუსტებულია ვახუშტის შეხედულება ყალნუს მთის შესახებ შემდეგ შენიშვნაში: „არსიანის მთა მდებარებს სიგრძით აჭარის მთიდან არტანამდე, აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს შუა... არტანიდან მოდრკების არსიანის მთა და წარვალს სამკრით, მიაღვების ყარსის მთას. ამ არსიანის მთას უწოდებენ არტანს—ქვაყრილს და კოლას—ყალნუს მთას. ამ მთას აქუს აღმოსავლით კოლა, არტანი, და დასავლით არტანუჯი და ფანასკეტი“ ([2], გვ. 128). ყალნუს მთაში ჰქონია სათავე ჭოროხის შენაკადს ბანა-ფანასკეტის მდინარეს ([2], გვ. 138) და იგივე ყოფილა ჩრდილოეთის საზღვარი ბასიანის თემისა ([2], გვ. 139).

ვახუშტის განმარტებას უახლოვდება უსლარისეული, რომლის თანახმადც სტრაბონის ცნობები მოსხური მთების შესახებ გულისხმობს როგორც „აჭარის ქედს, ახალციხის მაზრას რომ საზღვრავს ჩრდილოეთიდან“, ისევე მცირე კავკასიონსაც ([3], გვ. 307).

უსლარის გაგებისათვის შეიძლებოდა თითქოს ნაწილობრივ მხარი დაეჭირა სტრაბონის იმ ცნობას, რომელიც, სხვა წყაროთა ჩვენებებთან შეკამათებით, ამტკიცებს რომ იბერთა ტერიტორია, „პონტოსა და კოლხიდას ზემოთ მდებარე“, არმენიისაგან იმიჯნება ვითომც არა წინამორბედ მწერალთაგან ნაჩვენებ ხაზით, „არამედ უფრო—კიროსითა და მოსხური მთებით“ (წ. I, თ. III, § 21). რომ აქ დასახელებული მოსხური მთები, სტრაბონის გეოგრაფიული კონცეპციის თვალსაზრისით, შეუძლებელია მტკვრის სათავეებს ჩრდილოეთით წარმოვიდგინოთ, ეს კარგად ჩანს სტრაბონისავე შენიშვნიდან რომ კიროსს, ე. ი. მტკვარს სათავე აქვს არმენიაში, მაგრამ მაშინვე იგი იბერიის დაბლობში შედისო (წ. XI, თ. III, § 2). საქმის გარკვევას ვერ შევლის პლუტარქის ზოგადი ცნობა, რომ კავკასიონის გარშემო მცხოვრებ ხალხთაგან „უმთავრესნი არიან ალბანები და იბერები; იბერები მოსახლეობენ დაფენებაზე მოსხური მთებისა და პონტოსაკენ“... (პომპეოსი, XXXIV).

უფრო ხშირად შეხებიან მეკლევარნი პარიადრს, რომელსაც თითქმის ყველა კომენტატორი ახალი დროის პარხალს უკავშირებს, კიპერტისათვის

პარიადრი პონტოს მძლავრი მთაგრეხილია, რომლის დასაწყისი, ჩანს, მდ. თერმოლონტის აღმოსავლეთითაა ნაგულისხმევი; იგი ვრცელდება ვიდრე კოლხიდის საზღვრებამდე და ზღვის ნაპირს გასდევს; მისი უღელტეხილით გადიოდა სავაჭრო გზა ტრაპიზონიდან ზემო-არმენიისაკენ; თვით სახელი (პარიადრი) უთუოდ მიღურ-სპარსულია, პარახოათრა-ს ვარიანტი; პარიადრის ყველაზე მაღალი ქედები იწოდება სომხურად „პარხარ“, ამჟამად — „ბარხალ“, „ბალხარ“-ო ([4], გვ. 58—60). კიპერტის აზრი მიიღო ჰიუბშმანმა, რომელიც „პარხარ“-ის ეტიმოლოგიური ანალიზითაა დაინტერესებული ([5], გვ. 66—67). კიპერტ-ჰიუბშმანის კვალში დვას აღონცი, რომლის თანახმადაც პარხარის ანუ პარიადრის მთები ძველად ეწოდებოდა გრძელ მთაგრეხილს, სატალასა და ბაიბურდს ზემოდან გადაჭიმულს, ზღვის ნაპირის პარალელურად, შებინ-ყარაჰისარის მხრიდან ვიდრე კოროხის შესართავამდე; მისი ერთი ნაწილი, რომელიც კოროხს გასდევს, ამჟამადაც ძველ სახელწოდებას — პარხალს ანუ ბოლხარს — ატარებს — ([6], გვ. 62). „პარიადრის მთიანეთი“, ამავე ავტორით, ტაიქსა (ტაო) და სპერს ეივებება ([6], გვ. 395).

რაც შეეხება სკიდისს, ივ. ჯავახიშვილი მას „რიზეს მახლობლად ამ ქვეყნის შუაგულ მთებში“ დასდებს; ეს ლოკალიზაცია ავტორს აშენებული აქვს მახვილგონიერსა და თავისთავად საინტერესო ეტიმოლოგიაზე, რომლის თანახმადაც სკიდისი (სკვდისი) მეგრული „შკვიდიში“-ს ბერძნული ვადაცემაა და ბერძნულისავე „ჰებტაკომე“-სა და არაბული „კურა სება“-ს ადგილობრივი დედნის ფრაგმენტი ([7], გვ. 44—45).

ყველაზე სრული ცნობები ჩვენთვის საინტერესო მთების შესახებ შემოგვინახა სტრაბონმა [8], რომელიც, ყველაფრიდან ჩანს, კარგად ინფორმირებულია ამ შემთხვევაში.

სტრაბონისათვის ეს მთები იმ ერთიანი ოროგრაფიული სისტემის ნაწილებია, რომელიც სამხრეთისაკენ ანტიტავრის მეშვეობით ტავრს უკავშირდება, ჩრდილოეთისაკენ-კი იგი არმენიას აკრავს გარს: „ტავრს ჩრდილოეთისაკენ ბევრი ტოტი სცილდება, — ამბობს სახელგანთქმული გეოგრაფი, — ერთი მათგანი ეგრეთწოდებული ანტიტავრია. ასე იწოდება აქაც (ის ტოტი), რომელიც გამოჰყოფს სოფენის ოლქს ხეობაში მასსა და ტავრს შორის. ევფრატის გადაღმა მცირე არმენიაში ანტიტავრის შემდგომ ჩრდილოეთისაკენ გადაჭიმულია დიდი და მრავალტოტიანი მთა; ერთს მის ნაწილს უწოდებენ პარიადრს, მეორეს — მოსხურ მთებს, სხვას — სხვა სახელებს. ეს მთები გარს მოიცავენ მთელ არმენიას იბერებსა და ალბანებამდე“ (წ. XI, თ. XII, § 4). ამრიგად, ეს „დიდი და მრავალტოტიანი მთა“ მცირე არმენიაში იწყება, მდ. ევფრატიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ, და შემდეგ გასდევს არმენიის (ცხადია, დიდი არმენიის) საზღვრებს ვიდრე იბერიამდე და ალბანიამდე. რომ აქ სწორედ არმენიის სასაზღვრო ხაზზეა საუბარი, ეს აშკარადდება სტრაბონის იმ ადგილიდან, სადაც არმენიის საზღვრებია აღწერილი: არმენიის მიჯნას „ჩრდილოეთით შეადგენენ კასპიის ზღვას ზემოთმდებარე პარახოათრის მთები, ალბანები, იბერები და კავკასი, რომელიც მოიცავს ამ ხალხებს და ეკვრის არმენიის (მთებს);

იგი ეკერის აგრეთვე მოსხურ მთებს და კოლხურსაც ვიდრე ეგრეთ წოდებულ ტიბარანებამდე. დასავლეთით (არმენიის საზღვარს შეადგენენ) ეს ხალხები და პარიადრი (ἡ Παράδρη) და სკიდისი (ἡ Σκιδίση) ვიდრე მცირე არმენიამდე და ევფრატის ხეობამდე, რომელიც განყოფს არმენიას კაპადოკიისა და კომაგენესაგან“ (წ. XI, თ. XIV, § 1).

ამრიგად, პარიადრი და სკიდისი შეადგენენ არმენიის დასავლეთის სასაზღვრო ხაზს, რომელიც მცირე არმენიამდე და კაპადოკია-არმენიის საკონტაქტო რაიონამდე უწევს; მოსხური მთების მდებარეობა ამ ციტატით ისე ნათელი არ არის.

ახალი დეტალები შემოაქვს სტრაბონს აღწერილობაში სხვა ადგილას: „კავკასი... განჰყოფს—სამხრეთისაკენ ალბანიასა და იბერიას, ჩრდილოეთისაკენ—სარმატთა ველებს... კავკასის ზოგი ტოტი სამხრეთისაკენ ვრცელდება, გარემოცავს შუა იბერიას და უერთდება არმენიისა და ეგრეთწოდებულ მოსხურ მთებს, აგრეთვე სკიდისსა და პარიადრეს. ესენი ყველა ტოტებია ტავრისა, რომელიც არმენიის სამხრეთის კიდეს ჰქმნის; ისინი როგორღაც მოწყვეტილან ჩრდილოეთისაკენ და აღწევენ კავკასსა და ევქსინის სანაპიროს, რომელიც გადაჭიმულია კოლხიდიდან თემისკირამდე“ (წ. XI, თ. II, § 15). აქ აშკარაა რომ სტრაბონის გეოგრაფიულ კონცეპციაში მოსხური მთები იბერიის გარეშეა და მის სამხრეთით: ისინი სამხრეთიდან უკავშირდებიან კავკასიონის იმ ტოტებს, რომელნიც შუა სჭრიან (გფიქრობთ, გვაქვს უფლება ასე გავიგოთ სტრაბონის ცოტა არ იყოს რთული ფრაზა: ὁ τῆς τῆς Ἰβηρίας περιλαμψύχουσι μέτρη) იბერიას.

დამატებითა და მნიშვნელოვანს, ლოკალიზაციისათვის, მითითებას ვბოულობთ სტრაბონის შემდეგ ცნობაში: „ტრაპეზუნტსა და ფარნაკიას ზემოთ ცხოვრობენ ტიბარანები, ხალდაები და სანები, რომელთაც წინათ მაკრონებს ეძახდნენ, და (ძვეს) მცირე არმენია. ამ ადგილების მახლობლად ცხოვრობენ აგრეთვე აპაიტები, წინანდელი კერკიტები. ამ ადგილებზე გადის სკიდისი, მეტად ციკაბო მთა, რომელიც უერთდება კოლხიდის ზემოთ მდებარე მოსხურ მთებს და რომლის თხემები ჰეპტაკომეტებს უჭირავთ, და პარიადრი, რომელიც გადაჭიმულია სიდენესა და თემისკირასთან მდებარე ადგილებიდან ვიდრე მცირე არმენიამდე და რომელიც ჰქმნის პონტოს აღმოსავლეთის კიდეს“ (წ. XII, თ. III, § 18).

საყურადღებო აქ ის არის, რომ აღწერილობაში ჩვენთვის საძიებელი ობიექტების მსაზღვრელებად შემოსულია ისეთი ახალი პუნქტები, რომელნიც თვითონ კარგად არიან განსაზღვრულნი. თავის XII წიგნის ამავე მესამე თავში თვით სტრაბონი დაწვრილებით აღწერს ამ ადგილებს, რომელნიც მდ. ჰალისის აღმოსავლეთით მდებარეობენ. თემისკირა ველია, რომელსაც რწყავს ორი მდინარე—თერმოლონტი და ირისი. უკანასკნელი გვერდს უვლის სტრაბონის სამშობლო ქალაქს ამასიასაც და შემდეგ ირთავს არმენიიდან მომდინარე ლიკს. თემისკირას ველი ორ ნაწილად იყოფა: ერთი

ზღვისპირაა და დაშორებულია ქალაქს (ამისს) 60 სტადიონით, მეორე კი ძვეს იმ მთაგრეხილის ძირბაზე, რომელიც საუცხოო ტყითაა შემოსილი და მდინარეებითაც მორწყული (§ 15). თემისკირას შემდეგ (აღმოსავლეთისაკენ) სიდენეს ველია, რომელსაც ეკუთვნის ზღვისპირა გამაგრებული პუნქტი სიდა, საიდანაც თვით თემსაც მიიღო თავისი სახელი. ამ ადგილებში დაიბადნენ შესანიშნავი სწავლულნი, მათ შორის ერთი სტრაბონის მასწავლებელიც (§ 16). სიდენეს შემდეგ (აღმოსავლეთისაკენ) არის გამაგრებული ქალაქი ფარნაკია, ამ უკანასკნელის შემდეგ—კი—ქალ. ტრაპეზუნტი (§ 17. —სტრაბონის ცნობებს შემოკლებით ვადმოვცემთ). სპეციალურ ლიტერატურაში მიღებულია და მეტწილად სრულიად უდაოცაა: ფარნაკია არის ეხლანდელი თურქული გირესუნი, ქალ. სიდა, რომელიც ავეუსტის დროს წოდებულ იქნა პოლემონიად—ეხლანდელი ბულემანი, ამისი უდრის სამსუნს, მდ. ჰალისი—ყიზილ-ირმაკს, მდ. ლიკი—თანამედროვე კელკიტ-ჩაის ანუ გერმილი-ჩაის, მდ. ირისი—იეშილ-ირმაკს, მდ. თერმოდონტი—ტერმე-ჩაის. თერმოდონტის სახელი შენახულა აგრეთვე თანამედროვე ტერმე-ში (იხ. თუნდაც [4], გვ. 54—60).

ეხლა ექვი აღარ გვრჩება საძიებელი მთების ადგილმდებარეობის შესახებ. ეს აღმოსავლეთ პონტოს მთაგრეხილის სხვადასხვა ნაწილია: სკიდისი ის მთებია, რომლებიც გირესუნ-კერასუნტისა და ტრაპეზონ-ტრაპეზუნტის ხაზზე გასდევს შავი ზღვის სანაპიროს, მოსხური მთები სკიდისის გაგრძელებაა აღმოსავლეთისაკენ, გადაჭიმული ტრაპეზუნტ-ბაიბურდის ხაზიდან ვიდრე ჭოროხის ქვემოწელამდე, პარიადრი კიდევ—ყველაზე დასავლეთით მდებარე ნაწილი, რომელიც, სტრაბონის წარმოდგენით, იწყება ფატისა—ტერმეს რაიონიდან და გასდევს დასავლეთისაკენ.

იმავე XII წიგნის III თავში სტრაბონი საჭიროდ სცნობს კიდევ შეეხოს პარიადრის თვისებებსა და ადგილმდებარეობას. ეს მთიანეთი მრავალი მოხერხებული თვისების მქონეა: მდიდარია წყლით და ტყით და მრავალგან დასერილი დაქანებული ხევებითა და ციცაბო ადგილებით; ამიტომ იყო რომ მითრადატ ევპატორმა აქ ააშენა თავისი საჭურჭლეების უმეტესობა და აქვე, პონტოს სამეფოს ამ განაპირაში, გაიხიზნა, პომპეუსის შემოსევისას, და ერთ ხანს გამაგრდა წყალმრავალ მთაზე აკილისენეში დასტერიასთან, სადაც ახლო იყო აგრეთვე ჭვფრათი. ამ ადგილის მახლობლად მცირე არმენიაში პომპეუსმა დააარსა ქალაქი ნიკოპოლი (§ 28). სიდენესა და თემისკირას ზემოთ მდებარეობს ფანაროია, რომლის აღმოსავლეთ მხარეს მის გასწვრივ ჩამოდის პარიადრის მთაგრეხილი. ეს არის ხეობა, თვალსაჩინო სივრცისა და სიგანისა. მასზე მიედინებიან ლიკი და ირისი, რომელნიც ერთდებიან თითქმის ხეობის შუაგულში. ამ ხერთვისთან მდებარეობს ქალაქი ევპატორია, რომელიც პომპეუსმა გაადიდა და დაარქვა მას მაგნოპოლი. პარიადრის კალთაზე მდებარეობს კაბეირა, რომელიც ასორმოცდაათამდე სტადიონით შორავს მაგნოპოლს სამხრეთისაკენ, იმავე მანძილით, რა მან-

ძლითაც მაგნოპოლისაგან დასავლეთით დაშორებულია ამასია. კაბე-
ირაში იყო მითრიდატის სამეფო სასახლე. ეს პუნქტი პომპეუსმა ქალა-
ქად აქცია და დაარქვა მას დიოსპოლი. კაბეირიდან 200 სტადიონზე ნაკლები
მანძილის სიშორეზე არის ე. წ. „ახალი ადგილი“, ციცაბო, თვით ბუნე-
ბით გამაგრებული კლდე, რომლის მწვერვალზე ძლიერი წყარო სცემს, ძირო-
ბაზე-კი მდინარე და ღრმა ხეია. ამ მიუდგომელს, ზღუდეებითაც შესანიშნავად
შეკრულ სიმაგრეში ინახავდა მითრიდატი თავისს ყველაზე უფრო ძვირფას
განძებს (§§ 29—30). ფანაროიას ზემოთ ძვეს აგრეთვე ქალაქი პონტოს კო-
მანა, მნიშვნელოვანი სავაჭრო და რელიგიური ცენტრი, სადაც სტრაბონის
ახლო ნათესავები მთავარ ქურუმის თანამდებობას ასრულებდნენ (§§ 32—38).
ფანაროიას მეზობლად არის აგრეთვე ქალ. ზელა და მისი თემი (§ 37).

ეს ადგილებიც კარგად ისაზღვრება. ნიკოპოლი მოდის ფიურქთან,
ეხლანდელი ენდერესის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ([9], გვ. 60 და [6], 75).
ფანაროიას თემი თვალსაჩინოდაა მოხაზული თვით სტრაბონის მიერ: ეს
კელკიტ-გერმილისა და იეშილ-ირმაკის ხეობაა, რომლის შუაგული ამ მდინა-
რეების ხერთვისთან მოდის, სადაც მდებარეობს ქალ. მაგნოპოლიც. ქალ.
ამასია დღესაც ამ სახელს ატარებს, ხოლო ქალ. ზელა თანამედროვე
ზილე-ა ([4], გვ. 58). პონტოს კომანა ეხლანდელი გიუმენექია, ტოკა-
ტის მახლობლად ([6], გვ. 70 და [10], გვ. 241). ყოველივე ეს საბოლოოდ
არკვევს პარიადრსაც. მართლაც და, სტრაბონით პარიადრი ფანაროიას აღმო-
სავლეთით (უფრო ზუსტად: სამხრეთ-აღმოსავლეთით!) მდებარე მთაგრეხილია.
მის კალთაზეა კაბეირა, რომლის მანძილებს (როგორც დამოუკიდებლად ნაჩვენ-
ებს, ისე ამასიის მანძილთან შეფარდებულს), მაგნიპოლიდან სამხრეთისაკენ,
მიყვავართ ტოკატის სამხრეთით, ჩამლი-ბელ-დალის ჩრდილო კალთე-
ბისაკენ. ამრიგად, პარიადრის ქედებია, რომელნიც განჰყოფენ კელკი-
ტისა და ყიზილ-ირმაკის აუზებს ერთმანეთისაგან და ამჟამად სხვადასხვა სა-
ხელს ატარებენ სხვადასხვა ნაწილში: აყ-დალი, ჩამლი-ბელ-დალი,
იულდუს-დალი, ტეკელუ-დალი, კაპახ-დალი. აქ მართლაც ბევრი
დიდი და მცირე მდინარე იღებს თავის სათავეს.

აქეთკენ მიყვავართ სტრაბონის იმ ცნობასაც, რომ პარიადრი ჩადიოდა
მცირე არმენიამდე. მცირე არმენიის ტერიტორია რომაული ხანისათვის განსა-
ზღვრულია სევასტიისა, ნიკოპოლისა, სატალასა და მელიტენეს
სანაპირო პუნქტებით ([6], გვ. 75). პარიადრის მხარეზე აქ სევასტია და ნიკო-
პოლი მოდის, დღევანდელი სივასისა და ენდერესის რაიონები, რაც მთლიან-
ნად მხარს უჭერს ჩვენს ლოკალიზაციას.

მასვე ეთანხმება ძველთა ანტიტავრის შეფარდება იმ მთებთან, რომელნიც
განჰყოფენ ყიზილ-ირმაკის აუზის ზემო ნაწილს ევფრატის ხეობისაგან და რო-
მელნიც თავის დასაწყისში (ჩრდილოეთით) ყარაბელ-დალის სახელს ატა-
რებენ ([11], გვ. 403). ეს მთები მართლაც ახლოს ადგებიან ჩვენ მიერ პარიად-
რად მიჩნეულ მთებს.

ჩრდილოეთისაკენ კიდევ მოსხური, ე. ო. ჰანეთის მთები კარჩხალის, არ-
სიანის, ლადო-ფერსათისა და ლიხის მთებით უკავშირდება კავკასიონის მთავარ

ქედს. იმ დროისათვის გასაგები უზუსტობით, მაგრამ არც თუ სრულიად უსაფუძვლოდ შეედლო სტრაბონს ეთქვა რომ ეს საკავშირო მთები (არსიანი—ლიხი...) შუა ჰყვეთენ იბერიასო.

სტრაბონის ასეთი ყურადღება კერძოდ პარიადრისადმი, ასეთი უხვი და ღრმად შინაარსიანი ცნობები მის შესახებ ადვილად ასახსნელია: ეს ხომ სტრაბონის, მისი ნათესაობისა და მასწავლებლების მშობლიური მხარეების მთებია სკიდისთან ერთად. ამავე გარემოებაში მოცემულია სტრაბონის ამ ცნობების ღირებულებაც: მათ პირველხარისხოვანი, გარდამწყვეტი მნიშვნელობა აქვთ ჩვენს წერილში აღძრული საკითხისათვის.

სტრაბონის მოწმობასთან შედარებით სხვა წყაროების ჩვენებანი ბევრად უფრო მცირემნიშვნელოვანი ჩანს, მაგრამ მაინც მოვიხსენიებთ რომ სხვა ცნობებიც არ ეწინააღმდეგება სტრაბონისეულს. პტოლემე, კერძოდ, გვამცნობს რომ არმენიას საზღვრავს „დასავლეთიდან კაპადოკია ევფრატის ზემოთნაჩვენები ნაწილის გასწვრივ და კაპადოკიური პონტოს ხაზზე კოლხი-დამდე მოსხური მთებით“ (წ. V, თ. XII, § 2). „არმენიის მთებიდან შესანიშნავია ეგრეთ წოდებული მოსხური, რომელიც გადაჭიმულია კაპადოკიური პონტოს ზემოთმდებარე ნაწილის გასწვრივ და მთა პარიადრი“ (წ. V, თ. XII, § 5).

ზემოთქმულის შემდეგ ცხადი ხდება თუ რამდენად დაშორებულია სინამდვილეს პარიადრის გაიგივება ბალხარის მთებთან, რომლებსაც ძველი რუსული შტაბის რუკები უჩვენებენ მდინარე პარხალის სათავეებთან, ქალ. ათინას სამხრეთით. თვით სახელების „პარიადრი“ და „პარხალი“ იგივეობა არც დამტკიცებულია და არც დასაჯერებელი.

უცილობელი ხდება ისიც, თუ სად უნდა ვეძიოთ პარიადრის მთიანი თემი, რომელიც იბერებმა დაკარგეს II საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ისტორიის ინსტიტუტი
თბილისი

(შემოვიდა რედაქციაში 5.5.1942)

ИСТОРИЯ

Академик С. Н. ДЖАНАШИЯ

ПАРИАДР, СКИДИС, МОСХИЙСКИЕ ГОРЫ

Резюме

Отвергая принятые в научной литературе вопроса отождествления: Париадр=Пархал || Балхар, Скидис=Ризейские горы, Мосхийские горы=отдельные западные краевые хребты Малого Кавказа (различно у разных авторов), статья устанавливает, путем анализа сообщений античных авторов

39. „მათბე“, ტ. III, № 6.

и, преимущественно, Страбона (кн. XII, гл. III; кн. XI, гл. II, § 15; кн. XI, гл. XIV, § 1; кн. XI, гл. XII, § 4 и др.):

1. Париадр, Скидис, Московские горы являются частями одного и того же хребта—Восточно-Понтийского.

2. Московские горы—часть, тянущаяся с нижнего течения Чороха до района Трабзон (Трапезунд)—Байбурд, Скидис—часть, тянущаяся над Трабзоном и Гиресуном (Керасунт, древняя Фарнакия), Париадр—продолжение Скидиса с направлением на юго-запад, водораздельный хребет Келькит-чая и Кизил-ирмака (Ак-даг, Чамли-бель-даг, Юлдус-даг, Текелу-даг).

3. Сообщения Страбона по вопросу имеют решающее значение ввиду его полной осведомленности, основанной частично на собственных наблюдениях (Париадр и Скидис—горы родных краев Страбона, его семьи и учителей).

Академия Наук Грузинской ССР
Институт Истории
Тбилиси

დამოწმებული ლიტერატურა—ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Description géographique de la Géorgie, par le tsarévitch Wakhoucht, publiée d'après l'original autographe, par M. Brosset. S.-P., 1842.
2. ჯანაშვილი ს. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1941.
3. П. К. Услар. Древнейшие сказания о Кавказе. Тифлис, 1881.
4. H. Kiepert. Manuel de géographie ancienne, traduit par Ernault. P., 1887.
5. H. Hübschmann. Armenische Grammatik. I. Theil. Armenische Etymologie. Leipzig, 1897. (Bibliothek indogermanischer Grammatiken. V. VI).
6. Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. Кн. XI). СПб., 1908.
7. ივ. ჯანაშვილი. ქართველ ერის ისტორია, წ. I და II. ტფ., 1913.
8. Strabonis Geographica, recognovit A. Meineke. Lipsiae, 1915.—Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе. Собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев, т. I. СПб., 1890.—География Страбона..., перевод. Ф. Г. Мишенка. Москва, 1879.
9. J. Markwart. Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Xorenac'i: Caucasia, Fasc. 6, 2. Teil. Leipzig, 1930.
10. Th. Reinach. Mithridate Eupator, roi de Pont. P., 1890.
11. Э. Реклю. Земля и люди. Всеобщая география. IX. СПб., 1887.

